

HEMCHAND YADAV VISHWAVIDYALAYA, DURG (C.G.)

Website - www.durguniversity.ac.in, Email - durguniversity@gmail.com



SCHEME OF EXAMINATION & SYLLABUS of

M.A.(Sanskrit) Annual Exam

UNDER
FACULTY OF ARTS

Session 2026-27

(Approved by Board of Studies)

Effective from July 2026

जनेन्द्र कुमार दीवान

महेश कुमार शर्मा
28.09.26

Dr. Laxmi Prasad

पाठ्यक्रम-वार्षिक परीक्षा पद्धति:- 2026-27

एम.ए.पूर्व- संस्कृत

स्नातकोत्तरस्य पूर्व वर्षे निम्नलिखितानि पंच प्रश्नपत्राणि भविष्यन्ति। प्रश्नपत्रं पंच खण्डेषु (5 इकाई) विभक्तं भविष्यति। प्रत्येकस्य खण्डस्य कृते 20 अङ्काः निर्धारिताः सन्ति।

क्रमांक	प्रश्नपत्रम्	प्रश्नपत्रस्य नाम	पूर्णांकः
1	प्रथमप्रश्नपत्रम्	वैदिकसाहित्यम्	100
2	द्वितीयप्रश्नपत्रम्	व्याकरणशास्त्रम्	100
3	तृतीयप्रश्नपत्रम्	भाषाविज्ञानम्	100
4	चतुर्थप्रश्नपत्रम्	दर्शनशास्त्रम्	100
5	पञ्चमप्रश्नपत्रम्	साहित्यशास्त्रम्	100
योगः—			500

[Signature]

Phadhan
28.9.26

[Signature]

प्रथमप्रश्नपत्रम्— वैदिकसाहित्यम्

इकाई प्रथमः — अधोलिखितानां सूक्तानाम् अध्ययनम्—

ऋग्वेदस्य — अग्निः 1.1, इन्द्रः 2.12, वरुणः—7.86, विष्णुः—1.154

पुरुषसूक्तम्—10.90, वाक् सूक्तम् 10.125, नासदीय सूक्त 10.129,

सरमापणिसूक्तम्—10.108, हिरण्यगर्भसूक्त 10.121

इकाई द्वितीयः —

यजुर्वेदस्य — शिवसंकल्पसूक्त 34. 1-6, पुरुषसूक्त 31. 1-16,

रुद्रसूक्त — 16. 1-16

अथर्ववेदस्य— कालसूक्त 19.53

इकाई तृतीयः — ईशावास्योपनिषद्

इकाई चतुर्थः — 1. निरुक्तम् (प्रथमोऽध्यायः)

2. निरुक्तगतानामधोलिखितानां पदानां निर्वचनम्—

आचार्यः, वीरः, हृदः, गोः समुद्रः, वृत्रः, आदित्यः, उषस्, मेघः, वाक्

उदकम्, नदी, अश्वः, अग्निः, जातवेदस्, वैश्वानरः, निघण्टुः।

इकाई पञ्चमः — संहिता—ब्राह्मण—आरण्यक—उपनिषदां वेदांगानां च संक्षिप्तपरिचयः।

अनुशंसितग्रन्थाः—

ऋक्सूक्तसंग्रह	—	डॉ. हरिदत्त शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ
ऋक्सूक्तसंग्रह	—	तारिणीश झा, प्रकाशन केन्द्र, लखनऊ
ईशावास्योपनिषद्	—	डॉ. विजय शंकर पाण्डेय, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी
ईशावास्योपनिषद्	—	गीताप्रेस, गोरखपुर
एतरेयब्राह्मणम्	—	हरिश्चन्द्रोपाख्यानम् — डॉ. उमाशंकर शर्मा ऋषि, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी
निरुक्तम्	—	डा. उमाशंकर शर्मा ऋषि, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी
वैदिकसाहित्यस्येतिहासः	—	डॉ. राजधर मिश्रः श्याम प्रकाशन, जयपुर
वैदिक साहित्य और संस्कृति	—	आचार्य बलदेव उपाध्याय, शारदा संस्थान, वाराणसी
वैदिक साहित्य और इतिहास	—	श्री गजानन शास्त्री मुसलगाँवकर, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
वैदिक साहित्य एवं संस्कृति	—	डॉ. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन वाराणसी

द्वितीयप्रश्नपत्रम् – व्याकरणशास्त्रम्

- इकाई प्रथमः— संज्ञा प्रकरणम् (लघुसिद्धान्तकौमुदीतः) – संहिता, गुणः, वृद्धिः, प्रातिपदिकम्, नदी, घि, उपधा, अपृक्तम्,
गति, पदम्, विभाषा, सवर्णम्, टि, प्रगृह्यम्, सर्वनामस्थानम्, निष्ठा ।
- इकाई द्वितीयः – कारकप्रकरणम् – लघुसिद्धान्तकौमुदीतः
- इकाई तृतीयः – समासप्रकरणम् – लघुसिद्धान्तकौमुदीतः (केवलसमासः तत्पुरुषसमासश्च)
- इकाई चतुर्थः – समासप्रकरणम् (लघुसिद्धान्तकौमुदीतः) – अव्ययीभावसमासः, बहुब्रीहिः समासः
द्वन्द्वसमासश्च
- इकाई पञ्चमः – कृदन्तप्रकरणम्— लघुसिद्धान्तकौमुदीतः
अध्येतव्यप्रत्ययाः— तव्यत्, तव्य, अनीयर्, यत्, ण्यत्, ण्वुल्, तृच्,
णिनि, क्त, क्तवतु, शतृ, शानच्, तुमुन्, क्त्वा, ल्यप्, ल्युट्, इष्टन्,
तद्धितप्रकरणम् (लघुसिद्धान्तकौमुदीतः)
अध्येतव्यप्रत्ययाः – अण्, इञ्, ढक्, त्व, तल्, ईयसुन, इष्टन्,
तरप्, तमप्, इनि, ठन् मतुप्, इतच् ।

अनुशासितग्रन्थाः—

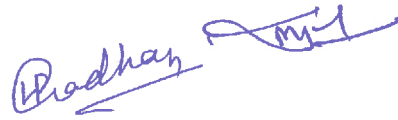
- | | | |
|------------------------|---|---|
| वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी | — | गोपालदत्त पाण्डेय, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी |
| लघुसिद्धान्तकौमुदी | — | डॉ. कौशलकिशोर पाण्डेय, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी |
| लघुसिद्धान्तकौमुदी | — | महेश सिंह कुशवाहा, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी |

तृतीयप्रश्नपत्रम्— भाषाविज्ञानम्

- इकाई प्रथमः — भाषायाः परिभाषा, भाषा—बोली— इत्येतयोः भेदः,
भाषाणां वर्गीकरणम्— आकृतिमूलकं पारिवारिकं च ।
- इकाई द्वितीयः — संस्कृतध्वनिदृष्ट्या मानवीयं ध्वनियन्त्रम्,
ध्वनिपरिवर्तनस्य कारणानि, ध्वनिनियमः (ग्रिमः ग्रासमैः वर्णरचः)
- इकाई तृतीयः — अर्थपरिवर्तनस्य दिशः कारणानि च,
भारोपीयभाषापरिवारस्य संक्षिप्तपरिचयः ।
भारतीया आर्यभाषा—
प्राचीनभारतीया आर्यभाषा (वैदिकसंस्कृतं लौकिकसंस्कृतञ्च)
मध्यकालीनभारतीया आर्यभाषा (पालिः, प्राकृतम्, अपभ्रंशः)
आधुनिकभारतीयानां आर्यभाषाणां परिचयः ।
- इकाई चतुर्थः — पाणिनीयशिक्षा—
- इकाई पञ्चमः — धम्मपदम् (वर्गः 1,2,3,4,5)

अनुशंसितग्रन्थाः—

- भाषाविज्ञान — डॉ. भोलानाथ तिवारी, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी
- पाणिनीयशिक्षा — डॉ. सत्यप्रकाश दुबे, राजस्थानी ग्रन्थागार, जोधपुर
- धम्मपदम् — श्री कच्छेदीलाल गुप्त, सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
- भाषाविज्ञान एवं भाषाशास्त्र—डॉ. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी

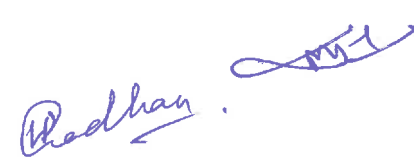
 

चतुर्थप्रश्नपत्रम्— दर्शनशास्त्रम्

- इकाई प्रथमः — तर्कसंग्रहः
- इकाई द्वितीयः — पातञ्जलयोगसूत्रम्— समाधिपादः (1-28 सूत्रपर्यन्तम्)
साधनपादः (1-9 तथा 29-55 सूत्रपर्यन्तम्)
विभूतिपादः (1-3) सूत्रपर्यन्तम्
- भारतीयदर्शनस्य परिचयः— चार्वाक दर्शनम्, जैनदर्शनम्, बौद्धदर्शनम्
मीमांसादर्शनम्, वेदान्तदर्शनम्
- इकाई तृतीयः — सांख्यकारिका
- इकाई चतुर्थः — वेदान्तसारः
- इकाई पञ्चमः — उपर्युक्तग्रन्थानां समालोचनात्मकप्रश्नः ।

अनुशंसितग्रन्थाः—

- | | | |
|--------------------|---|---|
| तर्कसंग्रहः | — | श्री शाश्वतानन्द झा, चौखम्भा कृष्णदास अकादमी, वाराणसी |
| सांख्यकारिका | — | आचार्य जगन्नाथ शास्त्री, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी |
| वेदान्तसारः | — | डॉ. कृष्णकान्त त्रिपाठी, साहित्य भण्डार, मेरठ |
| वेदान्तसार' | — | आचार्य बदरीनाथ झा शुक्ल, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी |
| पातञ्जल योगसूत्रम् | — | स्वामी ओमानन्द तीर्थ, गीताप्रेस, गोरखपुर |
| भारतीय दर्शन | — | डॉ. नन्द किशोर देवराज, उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान |
| भारतीय दर्शन | — | चन्द्रधर शर्मा, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी |

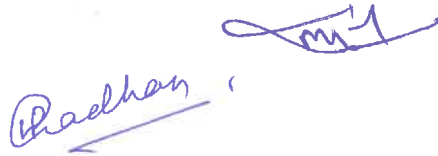
 

पंचमप्रश्नपत्रम्— साहित्यशास्त्रम्

- इकाई प्रथमः — भरतमुनिकृतं नाट्यशास्त्रम् (प्रथमोऽध्यायः)
इकाई द्वितीयः — दशरूपकम् (प्रथमः द्वितीयः च प्रकाशः)
इकाई तृतीयः — भामहकृतः काव्यालङ्कारः (प्रथमः परिच्छेदः)
इकाई चतुर्थः — वामनकृता काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः (प्रथमम् अधिकरणम्)
इकाई पञ्चमः — दण्डिकृतः काव्यादर्शः (प्रथमः परिच्छेदः)

अनुशंसितग्रन्थाः—

- नाट्यशास्त्रम् (1-2 अध्यायः) — श्री बाबूलाल शुक्ल, चौखम्भा संस्कृत संस्थान,
वाराणसी
दशरूपकम् — डॉ. केशवराव मुसलगाँवकर, चौखम्भा प्रकाशन,
वाराणसी
काव्यालङ्कारः — पं. बटुकनाथ शर्मा, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः — श्री हरगोविन्द शास्त्री, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन,
वाराणसी
काव्यादर्शः — आचार्य श्री रामचन्द्र मिश्रः, चौखम्भा विद्या भवन,
वाराणसी



पाठ्यक्रम— वार्षिक परीक्षा पद्धति:

एम.ए. अंतिम— संस्कृत

स्नातकोत्तरस्य अंतिमवर्षे निम्नलिखितानि पञ्च प्रश्नपत्राणि भविष्यन्ति। प्रश्नपत्रं पञ्च खण्डेषु (5 इकाई) विभक्तं भविष्यति। प्रत्येकस्य खण्डस्य कृते 20 अङ्काः निर्धारिताः सन्ति।

क्रमांक	प्रश्नपत्रम्	प्रश्नपत्रस्य नाम	पूर्णांकः
1	प्रथमप्रश्नपत्रम्	.काव्यम्	100
2	द्वितीयप्रश्नपत्रम्	काव्यशास्त्रम्	100
3	तृतीयप्रश्नपत्रम्	साहित्यसिद्धांतः	100
4	चतुर्थप्रश्नपत्रम्	धर्मार्थशास्त्राणि	100
5	पञ्चमप्रश्नपत्रम्	भाषाकौशलम्	100
योग			500

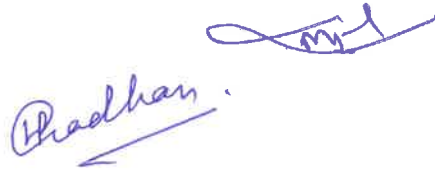
  

षष्ठप्रश्नपत्रम् —काव्यम्

- इकाई प्रथमः — मेघदूतम् — पूर्वमेघः
इकाई द्वितीयः — मेघदूतम् — उत्तरमेघः
इकाई तृतीयः — शिशुपालवधम् (प्रथमः सर्गः)
इकाई चतुर्थः — मृच्छकटिकम् 1—5 अंक
इकाई पञ्चमः — मृच्छकटिकम् 6—10 अंक

अनुशंसितग्रंथाः—

- मेघदूतम् — श्री बैद्यनाथ झा, कृष्णदास अकादमी, वाराणसी
शिशुपालवधम् (प्रथमः सर्गः) — श्री रामजीलाल शर्मा, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन,
वाराणसी
मृच्छकटिकम् — डॉ. जगदीशचन्द्र मिश्र, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन,
वाराणसी



सप्तप्रश्नपत्रम्— काव्यशास्त्रम्

- इकाई प्रथमः — काव्यप्रकाशः (उल्लासः — 1,2)
- इकाई द्वितीयः — काव्यप्रकाशः (उल्लासः — 4,5)
- इकाई तृतीयः — काव्यप्रकाशः (उल्लासः — 7,8)
- इकाई चतुर्थः — काव्यप्रकाशात् अधोलिखितानाम् अलंकाराणां सोदाहरणं लक्षणम्— अनुप्रासः, श्लेषः, वक्रोक्तिः, उपमा, रूपकम्, उत्प्रेक्षा, समासोक्तिः, अपह्नुतिः, निदर्शना, अर्थान्तरन्यास, दृष्टान्तः, विभावना, विशेषोक्तिः संकरः, संसृष्टिः ।
- इकाई पञ्चमः — साहित्यदर्पणः— अधोलिखितविषयाः—
काव्यलक्षणम्, अन्यलक्षणानां खण्डनञ्च ।
शब्दशक्तिः — संकेतग्रहः, अभिधा, लक्षणा, व्यञ्जना च ।
रसः (स्थायिभावसहितो रसभेदः, रूपकभेदः नाट्यस्य लक्षणम्
महाकाव्यस्य लक्षणम् ।

अनुशंसितग्रन्थाः—

- काव्यप्रकाशः — पं. रघुनाथ चतुर्वेदी, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
- साहित्यदर्पणः — आचार्य कृष्णमोहन शास्त्री, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी



अष्टमप्रश्नपत्रम् – साहित्यसिद्धान्तः

- इकाई प्रथमः – वक्रोक्तिजीवितम् (प्रथमोन्मेषः)
इकाई द्वितीयः – ध्वन्यालोकः (प्रथम उद्योतः)
इकाई तृतीयः – काव्यमीमांसा (अध्यायः— 1,2,3,4,5)
इकाई चतुर्थः – औचित्यविचारचर्चा
इकाई पञ्चमः – साहित्यशास्त्रीया विभिन्न-सम्प्रदायाः—

अलंकारसम्प्रदायः, रससम्प्रदायः, रीतिसम्प्रदायः, वक्रोक्तिसम्प्रदायः, औचित्यसम्प्रदायः
ध्वनिसम्प्रदायश्च ।

अनुशासितग्रन्थाः—

- | | | |
|---------------------------------------|---|--|
| संस्कृत साहित्य का इतिहास | — | आचार्य बलदेव उपाध्याय |
| वक्रोक्तिजीवितम् | — | श्री राधेश्याम मिश्र, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी |
| ध्वन्यालोकः | — | डॉ. गंगासागर राज्य, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी |
| हिन्दीकाव्यमीमांसा | — | डॉ. गंगासागर राय, चौखम्भा विद्या भवन, वाराणसी |
| औचित्यविचारचर्चा | — | आचार्य श्री ब्रजमोहन झा, चौखम्भा विद्या भवन, वाराणसी |
| भारतीय साहित्यशास्त्र
(प्रथम खण्ड) | — | आचार्य बलदेव उपाध्याय, नन्दकिशोर एण्ड सन्स, चौक
वाराणसी |



नवमप्रश्नपत्रम् – धर्मार्थशास्त्राणि

- इकाई प्रथमः – रामायण— महाभारत —पुराणानां परिचयः महत्त्वं च ।
इकाई द्वितीयः – महाभारतम्— भगवद्गीता (अध्यायः—2,15,16)
इकाई तृतीयः – मनुस्मृतिः (अध्यायः—1)
इकाई चतुर्थः – कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रम् (प्रथमतः पञ्चमोऽध्यायपर्यन्तम्)
इकाई पञ्चमः – उपर्युक्तग्रन्थानां समालोचनात्मकप्रश्नः ।

अनुशंसितग्रन्थाः—

- | | | |
|---------------------------|---|--|
| संस्कृत साहित्य का इतिहास | — | आचार्य बलदेव उपाध्याय |
| मार्कण्डेयपुराणम् | — | कन्हैयालाल मिश्र, चौखम्भा, विद्या भवन, वाराणसी |
| भगवद्गीता | — | गीताप्रेस, गोरखपुर |
| मनुस्मृतिः (1-2) | — | हरगोविन्द शास्त्री, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी |
| मनुस्मृतिः (1-2) | — | डॉ. गजानन, मुसलगाँवकर संस्कृत संस्थान, वाराणसी |
| कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रम् | — | वाचस्पति गैरोला, चौखम्भा, विद्या भवन, वाराणसी |



दशमप्रश्नपत्रम्—भाषाकौशलम्

- इकाई प्रथमः — संस्कृतनिबन्धः
इकाई द्वितीयः — वाद—विवादलेखनम् अनुवादकार्यञ्च
इकाई तृतीयः — समाचारलेखनम् आवेदनपत्रञ्च
इकाईचतुर्थः — वाच्यपरिवर्तनम्, शब्दानां लिङ्गज्ञानं पर्यायवाचिनश्च ।
इकाई पञ्चमः — वाक्यशुद्धिकला, अपठितपद्यानां गद्यांशस्य वा अर्थलेखनम् ।

अनुशंसितग्रन्थाः—

- निबन्धशतकम् — डॉ. कपिलदेव द्विवेदी
निबन्धकुसुमाञ्जलिः — डॉ. जयमन्त मिश्र
अनुवादचन्द्रिका — चक्रधर नौटियाल हंस
रचनानुवादकौमुदी — डा. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी
प्रौढरचनानुवादकौमुदी—डॉ. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी
छन्दो मंजरी — डॉ. ब्रह्मानन्द त्रिपाठी, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
वृहत्तरन्नाकरः
गुप्तशुद्धिप्रदर्शन— पं. अम्बिकादत्त व्यास

-----0-----